

Etik tarihçilik ve temsilin sınırları: Ötekileştirme, sessizlik ve faillik üzerine*

Özlem ÇAYKENT

Doç. Dr.

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

caykent@gmail.com

 0000-0002-3440-1924

Öz: Bu makale, tarih yazımında ötekilik (*otherness*) ve ötekileştirme (*othering*) kavramlarının kuramsal olarak ayrıştırılmaması durumunda etik temsilde ciddi sorunlar doğduğunu ileri sürmektedir. Ötekilik, kimliklerin toplumsal farklılık temelinde kurulmasını sağlayan yapısal bir unsurken; ötekileştirme, bu farkın hiyerarşik ve dışlayıcı biçimde yeniden üretildiği bir söylemsel süreçtir. Makalenin temel argümanı, etik tarihçiliğin yalnızca dışlanan grupları görünür kılmakla sınırlı kalamayacağı; görünürlüğü nasıl, hangi araçlarla ve hangi tarihçi konumlanışıyla üretildiğini sorgulayan bir yazım pratiği olması gerektiğidir. Türkiye tarih yazımında Aleviler, Kürtler, kadınlar ve çocuklar gibi grupların temsili örneğinde, bu görünürlüğü çoğu zaman indirgemeci anlatılarla sağlandığı; temsildeki adaletsizliklerin ise hem arşivsel sessizliklerden hem de tarihçinin anlatı tercihinden kaynaklandığı gösterilmektedir. Mikro tarih, feminist teori ve hermenötik yorum ekseninde geliştirilen çözümleme, etik tarihçiliğin yalnızca bir yöntem meselesi değil, aynı zamanda politik ve yorumlayıcı bir sorumluluk olduğunu savunur.

Anahtar Kelimeler: Etik Tarihçilik, Ötekilik, Ötekileştirme, Temsil, Epistemoloji, Tarih Yazımı

Ethical history writing and the limits of representation: On othering, silence, and agency

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi:

13 Mayıs 2025

Kabul Tarihi:

14 Haziran 2025

Abstract: This article argues that the failure to conceptually distinguish between *otherness* and *othering* in historical writing leads to serious ethical problems of representation. While *otherness* is a constitutive aspect of social identity formation, *othering* refers to the discursive process of hierarchical exclusion. The central claim of the article is that ethical historiography cannot be reduced to a mere inclusion of marginalized groups; rather, it must interrogate how visibility is produced, through which methods, and from what positionality. Through the cases of Alevi, Kurds, women, and children in Turkish historiography, the article demonstrates that these groups have often been rendered visible through reductive narratives, shaped by archival silences and the historian's own narrative choices. Drawing on microhistory, feminist theory, and hermeneutic analysis, the article contends that ethical historiography is not just a matter of method but a politically and interpretively engaged practice that requires a constant reflection on the conditions and limits of representation.

Keywords: Ethical Historiography, Otherness, Othering, Representation, Epistemology, Historical Writing

* Bu makalenin ilk taslağı, 3–4 Kasım 2023 tarihlerinde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde düzenlenen "Tarih, Tarihçi ve Etik: Ne, Nasıl?" başlıklı X. *Tarihyazımı Çalıştayı* kapsamında sunulmuştur.

Extended Summary

Purpose

This article explores the ethical boundaries of historical writing through a critical interrogation of the concepts of *otherness*, *othering*, and *agency*. It argues that historiography is not merely a neutral recounting of the past, but an ethically charged practice embedded in identity construction, representational hierarchies, and epistemological exclusions. The central claim is that ethical historiography must move beyond the imperative to make marginalized subjects visible; it must also scrutinize the narrative structures, ideological silences, and power-laden epistemologies that render such marginalization possible in the first place. By distinguishing between *otherness* as an ontological condition and *othering* as an epistemic-political process, the article contributes to a more reflexive and responsible mode of historical narration.

Method

The study adopts a conceptual and critical-historiographical methodology, grounded in postcolonial theory, feminist thought, and hermeneutics. It combines theoretical reflection with illustrative examples drawn from both global and Turkish historiographical traditions. In particular, it engages with case studies from Ottoman and modern Turkish history to demonstrate how representational frameworks have marginalized specific social groups such as Alevis, Kurds, women, and children. Through close engagement with scholars such as Edward Said, Homi Bhabha, Joan Scott, Michel-Rolph Trouillot, and Paul Ricoeur, the article analyzes how historical representation can simultaneously function as a mechanism of exclusion and a space of ethical engagement. The methodology also incorporates perspectives from oral history, local knowledge systems, and microhistorical approaches as tools for recovering silenced forms of agency.

Results and Discussion

The article demonstrates that many ethical violations in historiography originate from the conflation of *otherness* (a constitutive element of identity formation) with *othering* (a hierarchizing and exclusionary process). This conceptual slippage results in narrative silences, distorted representations, and the systematic invisibilization of subaltern groups such as women, ethnic and religious minorities, rural populations, and colonized communities. Based on examples from Ottoman and Turkish historiography, the analysis identifies four interrelated forms of exclusion:

1. Epistemological bias in source selection and representational choices,
2. Discursive silencing through dominant narrative forms and framing,

3. Cultural appropriation that flattens or erases plural heritages (e.g., in Ottoman–Balkan contexts),
4. Digital inequality in the production and accessibility of historical knowledge.

The article further argues that alternative historiographical approaches—particularly feminist microhistory, oral history, and hermeneutic interpretation—offer counter-methodologies to challenge and undo these exclusionary practices. Importantly, ethical historiography is shown to entail more than “speaking for” the marginalized; it requires a sustained critique of the conditions under which such speech, memory, and subjectivity become possible, audible, and credible.

Conclusion

The study concludes that ethical historiography necessitates more than representational inclusivity. It calls for epistemic humility, narrative self-reflexivity, and methodological pluralism. Ethical historians must interrogate not only what they narrate, but also for whom, from which position, and within what discursive structures they produce historical meaning. History writing, in this view, is not a neutral act but a moral-political intervention that shapes collective memory, identity, and justice.

Ultimately, the article calls for a transformative practice of historiography—one that takes silence as evidence, critically interrogates its own conceptual tools, and cultivates a layered understanding of agency across temporal, spatial, and epistemological frames. Recognizing the historian not as a passive chronicler but as an active subject of representation is key to expanding the horizons of historical justice and dismantling the structures that sustain exclusion.

Giriş

Tarih yazımı yalnızca geçmişte olanları kaydetmek değil, aynı zamanda kimin geçmişte var olduğuna, ne tür failliklerin tarihsel olarak değerli sayıldığına ve hangi anlatı biçimlerinin meşru kabul edildiğine dair epistemolojik bir tercihler bütünüdür. Bu nedenle tarihçilik, görünürde tarafsız bir bilgi üretim faaliyeti olmaktan ziyade, etik, politik ve yöntemsel sorumluluklar taşıyan bir yorumlama pratiği olarak düşünülmelidir.

Modern tarih yazımı, uzun süre boyunca yalnızca belgelenmiş olanı tarihsel kabul ederek, yazılı kaynaklarda izi olmayan birey ve grupların tarihini ya yok saymış ya da marjinalleştirmiştir. Oysa belgelerin kendisi de toplumsal eşitsizliklerin, iktidar ilişkilerinin ve temsil pratiklerinin ürünüdür. Bu bağlamda, “sessizlik” yalnızca arşivdeki bir boşluk değil; tarihsel olarak bastırılmış, dışlanmış ya da temsil edilememiş deneyimlerin epistemolojik karşılığıdır. Sessizliğin bu

yapısal niteliği, tarihçinin sorumluluğunu yalnızca anlatılana değil, anlatıl(a)mayan koşullarına da yöneltir.

Bu çalışmada, etik tarihçilik kavramı, yalnızca dışlanan öznelerin tarihsel anlatıya dâhil edilmesi olarak değil; aynı zamanda temsilin sınırlarını, arşivsel sessizliklerin ideolojik yapısını ve tarihçinin kendi konumunu sorgulama yükümlülüğü olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede “etik tarihçilik” yalnızca görünürlük üretmeyi değil; görünürlüğün nasıl üretildiğini, temsiliyetin dilsel, yöntemsel ve politik koşullarını da hesaba katan bir sorumluluk alanı olarak tanımlanmaktadır.

Etik sorumluluk, temsilin sadece “kimin dahil edildiği” ile değil, aynı zamanda “bu dahil edilişin nasıl kurgulandığı” ile ilgilenir. Söz konusu olan yalnızca anlatıya dâhil edilmeyenleri görünür kılmak değil; aynı zamanda temsili mümkün kılan araçların, anlatı yapıların ve tarihçinin yorumlayıcı konumunun eleştirel biçimde açığa çıkarılmasıdır. Bu bağlamda makale, özellikle sessizlik, dışlanma, arşivsel boşluklar ve temsilin kırılanlığı üzerinden şekillenen etik meseleleri merkezine alarak, çağdaş tarih yazımına hem kavramsal hem de yöntemsel katkı sunmayı amaçlamaktadır.¹

Tarih Yazımında Etik İhlaller: Kavramsal Bir Düzlem

Tarih yazımı, kolektif hafızayı biçimlendiren ve toplumsal kimliklerin sınırlarını çizen kurucu bir pratiktir. Bu nedenle tarihsel bilgi üretimi, neyin anlatıldığıyla değil, bu anlatının kimleri içerdiği ya da dışarda bıraktığıyla da doğrudan ilişkilidir. Etik sorumluluk, tarihçinin nesnellik arayışının ötesine geçerek temsilde adalet, sessizliklerin tanınması ve dışlayıcı anlatı yapılarına karşı eleştirel bir tutum geliştirmeyi de kapsar.

Etik ihlaller, özellikle bazı toplumsal grupların sistematik olarak görünmez kılındığı, yalnızca belirli bağlamlarda temsil edildiği ya da stereotipik biçimlerde sunulduğu durumlarda belirginleşir. Bu dışlamalar kimi zaman “bilgi eksikliği” gibi teknik gerekçelerle meşrulaştırılsa da, çoğu durumda söylemsel tercihlerle ve varsayımsal önyargılarla ilişkilidir. Linda Alcoff’un “The Problem of Speaking for Others” başlıklı çalışmasında vurguladığı üzere, başkası adına konuşmak her zaman etik bir gerilim üretir; çünkü bu tür bir temsil edimi, yalnızca sözü aktaranın niyet ve yorumlarını içermez, aynı zamanda temsil eden kişiyi bilgi üretiminde ayrıcalıklı ve otoriter bir konuma yerleştirir. Bu da temsil edilen öznenin deneyimini, kendi sesinden değil, temsilcinin epistemolojik çerçevesinden yeniden kurma riskini taşır (Alcoff, 1991: 5–32). Bu bağlamda tarihçinin sorumluluğu, yalnızca dışlananlara ses vermek değil; bu sesin ne şekilde ve hangi koşullar altında duyulabileceğini belirleyen yapısal çerçeveleri de açığa çıkarmaktır.

¹ Bu çalışmada 'etik' kavramı, genel geçer evrensel normlardan ziyade, tarih yazımındaki yerel bağlama duyarlı, sorumluluk odaklı ve pratik etik tercihleri (morals) içeren bir çerçevede kullanılmaktadır. Burada söz konusu olan, tarihçinin “doğru”yu evrensel düzeyde tanımlaması değil; anlatı kurarken, temsil ederken, seçim yaparken farkında olması gereken ahlaki tutumdur.

Bu temsil ilişkilerinin tarih yazımındaki karşılığı, özellikle “ötekilik” bağlamında belirginleşir. Ötekilik bağlamında tarih yazımındaki etik ihlaller, esasen bu dışlama pratiklerinin kurumsallaşmış hâlidir. Avrupa-merkezci tarih anlayışı, Batı’yı evrensel ilerlemenin ölçütü olarak merkeze yerleştirirken, diğer toplumsal ve kültürel formları ikincil, geri kalmış ya da açıklanmaya muhtaç sarmalar olarak konumlandırır. Bu anlayışta, örneğin Afrika, Asya ve Güney Amerika toplumları ancak Batı’yla temas ettikleri ölçüde tarihselleştirilir; öncesi ise “mitolojik” ya da “a-tarihsel” olarak damgalanır. Hegel’in Afrika’yı “tarihin dışında” (*geschichtslos*) konumlandıran yaklaşımı, bu tür epistemolojik dışlamaların erken felsefi dayanaklarından birini teşkil eder (Hegel, 1894: 103, 118).

Etik tarih yazımı açısından “ötekilik” ve “ötekileştirme” arasındaki ayrım bu noktada kritikləşiyor. “Ötekilik” toplumsal farkın kurucu bir boyutuyken, “ötekileştirme” bu farkın hiyerarşik biçimde temsil edilmesiyle oluşan bir iktidar ilişkisidir. Oryantalist söylem ve Avrupa-merkezcilik gibi tarih yazımının hâkim paradigmaları, bu iktidar ilişkilerini bilgi üretiminin merkezine yerleştirir. Edward Said’in *Oryantalizm* adlı eserinde gösterdiği gibi, Batı’nın Doğu’yu tanımlama biçimi salt kültürel bir tarif değildir; aynı zamanda bilgi, iktidar ve temsiliyet ilişkilerinin iç içe geçtiği bir tahakküm biçimidir. Said’in çözümlemesi, Doğu’nun sabit, temsil edilen ve pasifleştirilmiş bir konuma itildiğini; bu durumun da tarih yazımı ve edebiyat aracılığıyla tekrar tekrar yeniden üretildiğini ortaya koyar Said, (1978: 1–28; 31–49).

Bu çerçevenin kuramsal uzantıları, Stuart Hall’un temsil kuramı ve Homi Bhabha’nın melezlik kavramında derinleşir. Hall, “öteki”nin sabit bir kimlik olmadığını, söylemsel pratikler içinde sürekli yeniden üretildiğini savunur (Hall, 1997: 225). Bhabha ise ötekiliğin asla tam olarak içerilemeyeceğini ve temsilin sabitlik yanılsamasına karşı melezlik, belirsizlik ve gerilim kavramları ile düşünülmesini önerir (Bhabha, 1994: 85–92). Bu yaklaşımlar, etik tarihçiliğin temsildeki yapısal sabitlemeleri nasıl sorgulanmalarına dair kuramsal zemin sunar.

Bu bağlamda kaynakların seçimi, belgelerin nasıl okunduğu, hangi sessizliklerin dikkate alındığı ya da göz ardı edildiği, etik tarih yazımının yalnızca yöntemsel değil; aynı zamanda politik ve ahlaki bir faaliyet olduğunu gösterir. Tarih yazımında sessizlikler, çoğu zaman bir bilginin hiç var olmamış olmasından değil, o bilginin kasıtlı veya yapısal biçimde temsil edilmemiş olmasından kaynaklanır. Paul Ricoeur’nun *Memory, History, Forgetting* adlı eserinde “unutma”yı yalnızca bireysel bir hafıza kaybı olarak değil, aynı zamanda belirli olayların ve öznelerin hatırlanmasını engelleyen sistemli ve siyasi bir eylem olarak tanımlaması bu bağlamda anlamlıdır (Ricoeur, 2004). Bu açıdan bakıldığında, tarihçinin hangi bilgileri aktardığı kadar, hangilerini dışarda bıraktığı da etik bir tercihi yansıtır; zira dışlama, anlatının yönünü ve kapsayıcılığını belirleyen kurucu bir unsur hâline gelir.

Mesela Jesse Lemisch’in “sıradan denizciler” üzerine yaptığı tarih yazımı da bu bağlamda dikkate değerdir. Lemisch, resmi belgelerde iz bırakmayan ve kendini

yazılı ya da kurumsal düzlemde ifade edememiş (*inarticulate*) olarak görülen denizciler gibi alt sınıf öznelerin tarihsel failliklerini görünür kılmak için, gazeteler, sokak eylemleri ve mahkeme kayıtları gibi alternatif kaynaklara yönelerek tarihçinin sessiz bırakılmış özneleri temsil etme yönündeki etik sorumluluğunu vurgular (Lemisch, 1968: 371–407). Kısmen aşağıdan tarih gibi alternatif tarih anlayışıyla birleşen bu yaklaşım, tarihçinin yalnızca bilgiyi aktaran değil; hangi failliklerin tanındığını ve hangilerinin dışarda bırakıldığını sorgulayan bir özne olduğunu hatırlatır.

Michel-Rolph Trouillot’un *Silencing the Past* adlı çalışması ise tarih yazımının çoğu zaman “neyin anlatılmadığı” üzerinden kurulduğunu gösterir. Trouillot’ya göre, sessizlik yalnızca geçmişin unutulması değil; anlatının inşasında yapılan aktif bir seçimin ürünüdür (Trouillot, 1995). Bu yaklaşım, etik tarihçiliğin yalnızca görünürlüğü değil; görünmezliğin yapısal kurgusunu da sorgulamak zorunda olduğunu açıkça ortaya koyar.

Bu noktada, tarihsel temsile dair etik tercihlerle birlikte, anlatı biçiminin de sorunsallaştırılması gerekir. Bu yaklaşımın erken ve etkili örneklerinden biri, E. P. Thompson’ın *The Making of the English Working Class* adlı eseridir. Thompson, “yoksul çorapçıyı, Luddite isyancısı kırkımçıyı” tarihin küçümseyici bakışından kurtarmaya çalışırken, tarihsel anlatının yalnızca bilgi iletimi değil, aynı zamanda etik bir faillik inşa etme süreci olduğunu da gösterir (Thompson, 1963: 12). Bu yönüyle eser, tarihçinin anlatı sorumluluğunu alt sınıfların deneyimlerini ciddiye alan, onları edilgen değil etkin özneler olarak kuran bir duyarlılıkla üstlenmesine örnek teşkil eder.

Esasen bunu daha derinleştiren postpozitivist Hayden White’ın *Metahistory* adlı eseridir. White tarihsel anlatının her zaman belirli retorik biçimler içinde kurgulandığını göstererek, etik tarihçiliğe yeni bir sorumluluk alanı daha ekler: “nasıl anlatıyoruz?” White’a göre tarihsel olaylar, tarihçinin anlatı tercihi doğrultusunda romantik, trajik ya da komik biçimlerde yeniden yapılandırılır (White, 1973: xi–xiv). Bu tercihler, yalnızca olayların seçimini değil, faillik tanımını, özne inşasını ve ideolojik konumlanmayı da belirler.

Önyargıların Aşılması: Oryantalizmin İçinden Geçmek ve Etik Dönüşüm

Tarih yazımında yerleşik önyargıların kökeni yalnızca tarihsel olguların nasıl yorumlandığında değil, daha temelde bilgi üretiminin dayandığı epistemolojik zeminde aranmalıdır. Yukarıda da değinildiği gibi, Edward Said’in “oryantalizm” kavramı, Batı’nın Doğu’yu tanımlama biçiminin yalnızca kültürel bir farklılık tarifinden ibaret olmadığını; aynı zamanda bilgi üretimi ve iktidar ilişkileri aracılığıyla işleyen yapısal bir tahakküm süreci olduğunu ortaya koyar. Said’e göre oryantalist söylem, Doğu’yu sabit bir nesneye indirger, onu temsil eden değil temsil edilen konumuna hapseder ve böylece Batı’nın entelektüel, ahlaki ve siyasal üstünlüğünü pekiştirir (Said, 1978: 1–28; 31–49). Bu bağlamda tarih yazımındaki önyargılar yalnızca içerik düzeyinde değil; anlatının kuruluş biçimini belirleyen yapısal kurguda da derinlemesine içkindir.

Bu nedenle, önyargıların aşılması bir taraftan dışlayıcı temsillere karşı durmayı içerirken, diğer yünden de bu temsilleri mümkün kılan epistemolojik çerçevenin kendisini sorgulamakla mümkündür. Yani önyargıların üzerine çıkmak için, önce onların üretildiği bağlamın içinden geçmek, onları tanımak ve çözümlemek gerekir. Said'in oryantalizm çözümlemesi bu bağlamda bir eleştirel eşiktir: Doğu'ya dair anlatılar sadece eksik değil, kasıtlı olarak inşa edilmiş birer iktidar söylemidir. Bu söylemin dışında bir tarih yazımı, bu söylemin iç mantığını deşifre etmeden, yalnızca yüzeysel bir "kapsayıcılık" gayretiyle sınırlı kalacaktır.

Benzer bir eleştirel yönelimle, postkolonyal kuramcılar—özellikle Gayatri Chakravorty Spivak ve Homi K. Bhabha—modernitenin evrensellik iddiasına dayanan epistemik tahakküme/şiddete (*epistemic violence*) karşı alternatif bilgi biçimlerini ve öznellik rejimlerini düşünmeye davet eder (Bhabha, 1994; Spivak, 1988). Ancak bu çaba, kendi içinde yapısal bir gerilim taşır: Postkolonyal kuram, bir yandan kolonyal söylemin ideolojik temellerini sorgulayan ve merkeze karşı alternatif anlatılar geliştirmeye çalışan eleştirel bir çerçeve sunarken, diğer yandan bu sorgulamayı büyük ölçüde Batı'nın teorik araçları, akademik kurumları ve felsefi mirası içinde sürdürür. Bu durum, postkolonyal söylemin, eleştirdiği sistemin epistemolojik öncülerinden bütünüyle kopamayan bir konumda kalmasına neden olur. Spivak'ın "Madun konuşabilir mi?" sorusu bu ikili durumu açığa çıkarır; yalnızca temsiliyetin olanaklarını değil, failliğin kim tarafından, hangi koşullarda ve ne ölçüde tanındığını da sorgulayan daha derin bir epistemolojik meseleyi gündeme getirir (Spivak, 1988: 271–313).

Bu bağlamda tarihçi, yalnızca geçmişi anlatan bir aktarıcı değil; anlatma biçimiyle geçmişin anlamını kuran ve yönlendiren bir faildir. Bu nedenle, tarih yazımı özne konumlanmalardan tamamen arındırılmaz; fakat bu öznenin bilincinde olmak, onu şeffaflıkla üstlenmek ve sorumlulukla yönetmek etik tarihçiliğin temel ilkelerindendir. Öteki hakkında konuşan tarihçi, yalnızca temsil ettiği özneye değil, aynı zamanda kendi iktidar alanına da eleştirel bir mesafeye yaklaşmalıdır; söylem üretme koşullarını ve bu koşulların sınırlayıcı etkilerini görünür kılmalıdır. Çünkü etik, yalnızca ötekini tanımakta değil; kendi fail pozisyonunun imkân ve sınırlarını kabul edebilmekte yatar.

Sonuç olarak bu bölüm, etik tarihçiliğin yalnızca temsildeki çarpıtmalara karşı geliştirilecek eleştirel bir duyarlılıkla sınırlı kalmaması; aynı zamanda tarihsel bilgi üretiminin dayandığı kuramsal ve epistemolojik yapıları da sorgulaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira önyargılar, ancak onları mümkün kılan bilgi düzenekleri tanındığında ve çözümlendiğinde aşılabilir.

Marjinalleştirilmiş, Sabitlenmiş ve Tarihsiz Toplular: Failin Sistemik Dışlanışı Üzerine Tarihsel Örnekler

Tarih yazımı, geçmişi anlatırken kimin geçmişte var olduğunu, kimin etkili olduğunu, yani "fail" olduğunu belirler. Bunun sonucunda tarih yazımı pratiklerinde sıklıkla belirli birey ve grupların faillikleri ya tamamen göz ardı edilmekte ya da çok dar ve indirgemeci biçimlerde tanımlanmaktadır. Kadınlar,

çocuklar, yerli halklar, köylüler, kaybedenler, sömürgeleştirilmiş topluluklar ya da azınlık gruplar, tarih sahnesinden sistematik bir biçimde silinirken, bu silinmenin arkasında çoğu zaman açık bir etik ihlal değil, “görünmezlik”e dayalı yapısal bir dışlama yer alır. Joyce Appleby, Lynn Hunt ve Margaret Jacob’un *Telling the Truth About History* adlı çalışması, bu tür temsili krizleri ve tarihçiliğin etik sınırlarını sorgulayan klasik metinlerden biri olarak öne çıkar (Appleby, Hunt & Jacob, 1994). Benzer biçimde, postkolonyal kuramcılar Gayatri Spivak ve Dipesh Chakrabarty de tarih yazımında temsiliyetin sınırlarını sorgulayan eleştirel yaklaşımların öncüleridir. Spivak’ın “Can the Subaltern Speak?” adlı çalışması, dışlanan gruplar adına konuşmanın, onları yeniden susturmanın bir biçimi olup olmadığını sorarak etik tarihçiliğin sorumluluğunu gündeme taşır (Spivak, 1988). Chakrabarty ise *Provincializing Europe* başlıklı eserinde, Batı merkezli tarih anlatılarının evrensel addedilen kavramsal çerçevelerle yerel faillikleri nasıl bastırdığını gösterir (Chakrabarty, 2000). Bu katkılar, yalnızca temsiliyetin “kime” yöneldiğini değil, aynı zamanda bu temsiliyetin nasıl, hangi epistemolojik ve söylemsel önkabullerle kurulduğunu tartışmaya açar.

Temsilin etik kurgusu, yalnızca dışlanan grupların tarihe dâhil edilmesini değil, bu dâhil edilişin hangi yöntemsel tercihlerle, hangi kaynak türleriyle ve ne tür bir anlatı diliyle gerçekleştirildiğini de sorgular. Türkiye örneğinde bu sorumluluk, etno-dinsel cemaatlerin, kadınların ve çocukların tarih yazımında nasıl temsil edildiği sorusunu merkezî bir konuma yerleştirir. Bu gruplar sıklıkla ya “marjinal” ya da “sorunlu” aktörler olarak kodlanmış, tarihsel faillikleri sistematik biçimde görünmez kılınmıştır. Bu dışlayıcı örüntü, yalnızca arşivlerin değil, tarihsel anlatıların da kurucu bir parçası olmuştur.

Alevi tarih yazımı bu temsil sorununu belirgin biçimde ortaya koyan alanlardan biridir. Hamit Bozarslan’ın işaret ettiği üzere, Aleviliğin tarihsel olarak üç kurucu mit üzerinden temsil edildiği görülür: sürekli bir mağduriyetin nesnesi olarak tanımlanması; Cumhuriyet rejimiyle doğal bir ittifak ilişkisi içinde sunulması ve özünde demokratik, çoğulcu bir kültürün taşıyıcısı olarak idealize edilmesi. Bu üç anlatıda, her ne kadar Alevi kimliği olumlayıcı görünebilse de onu siyasal ve tarihsel bağlamlarından koparan sabitleyici temsiller üretir. Bozarslan, bu mitlerin tarihsel karmaşıklığı bastırarak hem failliği hem de farklılaşmayı görünmez kıldığını vurgular. Dolayısıyla etik tarihçilik açısından mesele yalnızca Alevilerin anlatıya dâhil edilmesi değil; bu anlatının ne tür epistemolojik ve söylemsel çerçevelerle kurulduğudur (Bozarslan 2022; 2005).

Benzer şekilde Ayfer Karakaya-Stump’un Alevi-Bektaşî toplulukları üzerine yürüttüğü çalışmalar, resmi arşivlerin sessizliklerini aşmak adına alternatif kaynak türlerine ve tarihsel yöntemlere başvurmanın önemini ortaya koyar. Karakaya-Stump, yazılı belgelerde yer bulamayan tarihsel aktörleri, ritüel metinler, sözlü anlatılar, inanç pratikleri ve topluluk hafızası gibi araçlar üzerinden yeniden kurmaya çalışır. Bu yaklaşım, temsilin yalnızca devlet arşivlerinin sunduğu çerçeveye sınırlı kalmaması gerektiğini, tarihçinin anlatı kurarken yöntembilimsel bir yaratıcılığa ve etik bir sorumluluğa sahip olması gerektiğini gösterir (Karakaya-Stump, 2019).

Kürt tarih yazımı ise çoğu zaman bir “sorun” ya da “isyan” söylemi etrafında şekillenmiş, tarihsel faillik yalnızca çatışma veya dışlanma bağlamında temsil edilmiştir. Bu indirgemeci temsiller, Kürtlerin kültürel, ekonomik, toplumsal veya gündelik düzeydeki tarihsel katkılarını göz ardı etmekte; böylece hem tarihsel sürekliliklerini hem de çoğul aidiyetlerini dışlamaktadır. Dolayısıyla etik tarihçilik, Kürtlerin yalnızca siyasi kriz bağlamlarında değil; uzun dönemli toplumsal dinamiklerin bir parçası olarak tarihsel özne konumlarını da yeniden inşa etmekle yükümlüdür.

Ebru Aykut’un Boğaziçi Üniversitesi’nde hazırladığı doktora tezi *“Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire”*, 19. yüzyılda Osmanlı taşrasında gerçekleşen kundaklama ve zehirlleme vakaları üzerinden köylülerin hem resmi hukuk sistemine tepkilerini hem de devlet dışı adalet üretme biçimlerini analiz eder (Aykut, 2011). Nizamiye mahkemeleri kayıtları ve özellikle sorgu tutanakları sayesinde Aykut, köylülerin yalnızca kurban olmadığını; gerektiğinde mahkemeye alternatif fiili çözümlere başvuran ve toplumsal anlaşmazlıkları hukuk dışı yollarla çözmeye çalışan aktif özneler olduğunu ortaya koyar. Bu vakalar, köylülerin adalet taleplerini resmi yollardan ya da “meçhul veri” üzerinden kurdukları alternatif hatlarla gündeme getirdiklerini gösterir. Dolayısıyla Aykut’un çalışması, köylülerin tarihsel failliklerini sadece görünür kılmakla kalmaz, aynı zamanda sistem dışı direniş ve özneleşme pratiklerini tarihsel olarak belgeleyen bir model sunar. Bu çerçevede, yalnızca kentli, entelektüel ya da siyasal öznelere odaklanan faillik tanımlarını aşmak; kırsal toplulukların, özellikle de köylülerin adalet, direniş ve özneleşme biçimlerini de tarihsel analizlere dâhil etmek etik tarihçiliğin önemli bir sorumluluğudur.

Kadın failliklerinin tarih yazımında marjinalleştirilmesi, “kaynaklarda yoklardı”, “etkisizdiler” ya da “bilgi bırakmadılar” gibi söylemler aracılığıyla tarihçinin kendi yöntemsel sınırlarını ve kurumsallaşmış önyargılarını meşrulaştırmasının çarpıcı bir örneğidir. Modern tarih yazımı, failliği çoğunlukla kamusal eylemlerle özdeşleştirdiği için, özel alanda gerçekleşen deneyimleri ya ikincil kılmış ya da tamamen dışlamıştır. Bu anlayış, özellikle İslami toplumlar gibi geleneksel yapılarda kadınların tarihsel olarak kamusal alandan dışlandığı varsayımıyla birleşerek, kadınları “tarihsiz” ve “etkisiz” olarak kodlamıştır. Oysa kadınların toplumsal direniş biçimlerinden gündelik pratiklere, bilgi aktarımından kültürel üretime kadar pek çok alanda sergiledikleri faillikler, tarihsel özne olmanın farklı veçhelerini ortaya koyar. Bu tür faillikler çoğu zaman doğrudan belgelenmemiştir; ancak sezgisel, yorumsal ve çok katmanlı yöntemlerle izlenebilir ve görünür hâle getirilebilir.

Bu noktada, yalnızca failliği görünür kılmak değil, bu görünürlüğün nasıl üretildiğini ve hangi söylemsel çerçevede kurulduğunu da sorgulamak gerekir. Feminist tarihçilik, yalnızca kadınları tarihsel anlatıya dahil etmeye odaklanmaz; aynı zamanda görünürlüğün nasıl üretildiğini, temsilin hangi dilsel ve yöntemsel tercihlerle yapıldığını da tartışmaya açar. Bu bağlamda Joan Scott’un deneyim kavramına getirdiği eleştiri belirleyici bir dönüm noktası oluşturur. Scott’a göre

deneyim, doğrudan hakikatin temsili olarak alınamaz; çünkü her deneyim, belirli bir söylemsel, tarihsel ve kurumsal çerçevede inşa edilir. Dolayısıyla, yalnızca “kadınlar vardı” demek değil; onların varlıklarının ne şekilde temsil edildiği, bu temsillerin hangi ideolojik araçlarla kurulduğu da sorgulanmalıdır (Scott, 1991). Scott’un bu yaklaşımı, tarihsel sessizlikleri yalnızca bir boşluk olarak değil, anlam üretiminin söylemsel bir parçası olarak kavramsallaştırır.

Scott’un deneyim eleştirisinin açtığı bu söylemsel perspektif, arşivsel sessizliklerle çalışan etik tarihçiliğin yeni yöntemsel yaklaşımlarla nasıl şekillenebileceğini de gündeme getirir. Bu çerçevede Saidiya Hartman’ın geliştirdiği eleştirel anlatı kurgusu (critical fabulation) yöntemi, özellikle arşivsel sessizliklerle karşılaşılan durumlarda tarihçinin etik sorumluluğunu hatırlatır. Hartman’a göre bazı tarihsel figürler öylesine bastırılmış, belgelenmemiş ve temsil dışına itilmiştir ki, onları anlatmak hem kaçınılmaz bir etik yükümlülük hem de neredeyse imkânsız bir temsil girişimi haline gelir. Bu tür özneleri görünür kılmaya çalışırken tarihçi, temsiliyetin aciliyetiyle çarpıtma riskini sürekli olarak dengelemek zorundadır. Çarpıtma yalnızca yanlış bilgi vermek değildir; bastırılmış bir yaşamı yeniden nesneleştirmek, öznenin deneyimini romantize etmek, travmayı metalaştırmak ya da anlatının dilini kurarken hâkim söylemin sınırlarını yeniden üretmek gibi daha incelikli biçimlerde de ortaya çıkabilir (Hartman, 2008).

Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’si çerçevesinde bu yönde ilk önemli katkılar, Serpil Çakır, Nükhet Sirman, Zeynep Direk ve Fatmagül Berktaş gibi araştırmacıların feminist tarih yazımına kazandırdığı teorik ve yöntemsel açılımlarla genişlemiştir. Bu çalışmalar, kadınların yalnızca kamusal alandaki eylemleriyle değil, gündelik yaşam pratikleri, sözlü kültüre katkıları ve sembolik direniş biçimleriyle de fail olarak düşünülmesi gerektiğini göstermiştir (Çakır 1996; Sirman 2002; Direk 2007; Berktaş 2003). Bu literatürde de temsilin biçimi, dili ve yöntemsel çerçevesi çoğu zaman ikincil planda kalmış; görünürlikle temsiliyet arasındaki gerilim yeterince açığa çıkarılamamıştır.

Bu eksikliği aşan ve temsilin biçimsel, dilsel ve etik boyutunu tartışmaya açan daha yakın dönem çalışmalardan bazıları, özellikle Gülhan Balsoy ve Başak Tuğ tarafından geliştirilmiştir. Gülhan Balsoy’un “Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları” başlıklı 2015 tarihli makalesi, kadın bedeninin Osmanlı geç döneminde nasıl ideolojik ve yönetsel müdahalelere açık hâle getirildiğini biyopolitika kavramı çerçevesinde tartışır. Balsoy, kadın bedenini yalnızca doğurganlık kapasitesi üzerinden tanımlayan ve onu devletin nüfus üretme mekanizmasının bir aracı hâline getiren anlayışın, kadınların tarihsel failliklerinin üzerini nasıl örttüğünü gösterir. Bu çalışma, kadınların tarihsel öznelliklerinin yalnızca annelik, doğurganlık veya aile kurumu içindeki rollere indirgenemeyeceğini; aksine beden, toplumsal kontrol ve devlet ideolojisi üçgeninde şekillenen çok daha karmaşık bir temsil alanına ihtiyaç duyduğunu vurgular.

Bu yaklaşım, anlatı etiği açısından önemli bir katkı sunar: Kadınların tarihsel deneyimleri yalnızca belgeye dayalı temsille değil, aynı zamanda bu belgelerin

üretildiği iktidar ilişkileri ve söylemsel yapılar bağlamında okunmalıdır. Bu yönüyle Balsoy'un çalışması, Saidiya Hartman'ın "critical fabulation" anlayışıyla da örtüşür: Eksik, yönlendirilmiş ya da baskılayıcı kaynaklara rağmen, görünmeyen faillikleri sezgisel ve eleştirel yollarla yeniden kurmaya yönelik etik bir tarih yazımı pratiğini destekler.

Benzer biçimde, Başak Tuğ'un çalışmaları da Osmanlı kadınlarının tarihsel failliklerini ve temsillerini çok katmanlı bir biçimde sorgulayan etik tarihçilik anlayışına önemli katkılar sunar. Özellikle *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence, Patriarchy and the Law* (Tuğ, 2017) başlıklı kitabında Tuğ, 18. yüzyılın sonlarında Anadolu'daki şer'iyye sicillerine dayanarak kadınlara yönelik cinsel şiddet davalarını inceler. Bu davalar üzerinden hem ataerkil normların nasıl işlediğini hem de kadınların bu normlara nasıl yanıt verdiklerini analiz eder. Tuğ'un yaklaşımı, kadınları yalnızca şiddetin mağduru olarak değil, aynı zamanda Osmanlı hukuk sistemi içinde özneleşen, dava açan, tanıklık eden ya da farklı stratejilerle kendi onurlarını ve bedenlerini savunan bireyler olarak ele alır. Böylece hem kadının fail olarak tarihsel konumunu görünür kılar, hem de bu temsili hangi belgeler, hangi anlatı yapıları ve hangi iktidar ilişkileri çerçevesinde kurduğunu tartışmaya açar.

Gülhan Balsoy'un biyopolitika temelli kadın bedeni analizleri ile Başak Tuğ'un ataerki, hukuk ve şiddet etrafında kadın özneliğini inşa eden çözümlemeleri birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı kadınlarının tarihsel temsiline dair daha karmaşık, çok katmanlı ve etik sorumluluk taşıyan bir tarih yazımı pratiği ortaya çıkar. Bu tür çalışmalar, feminist tarihçiliğin yalnızca kadınları görünür kılmakla sınırlı olmayan; aynı zamanda bu görünürlüğü mümkün kılan yöntemsel tercihler ve söylemsel çerçeveleri de sorgulayan bir yaklaşımı benimsediğini gösterir.

Çocuk tarihçiliği açısından da benzer bir sessizlik alanı mevcuttur. Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi çocukluk deneyimlerine ilişkin çalışmalar, ya pedagojik bir çerçeveye hapsedilmiş ya da çocuğu edilgen bir figür olarak temsil etmiştir. Bu çerçeveyi kıran araştırmalardan biri olan Nazan Maksudyan, çocukları tarihsel özne olarak düşünmenin hem kaynak kullanımını hem de anlatı dilini dönüştürdüğünü göstermiştir. Maksudyan'ın yetimhane, göç ve savaş konularına dair çalışmaları, çocukların hem kurumsal hem de gündelik yaşam alanlarında sergiledikleri özneleşme biçimlerini analiz ederek, onların pasif kurbanlar değil, tarihsel failler olduğunu ortaya koyar (Maksudyan, 2014).

Bu duyarlılıkları bireysel bir gözlemle somutlaştırmak gerekirse: Entellektüel tarih çalışan doktora tez danışmanım Prof. D. Cadoc Leighton, tarihsel faillik açısından sıkça "onların zaten önemi yok" diyerek çalıştığı alan itibarıyla belirli halk gruplarını değersizleştirirdi. Oysa bu halkların tarihsel anlatının dışında bırakılmasının ardında yalnızca kaynak eksikliği değil; bilginin nasıl üretildiğine, kimler tarafından üretildiğine ve kimlerin bilgi üreticisi sayıldığına dair daha geniş epistemolojik varsayımlar yer alır. Tarih yazımı mevcut belgelerin ötesinde, bilinçli olarak eksik bırakılan alanları ve anlatılmamış olanların izini sürerek de yapılabilir. Eğer bir tarihçi, bir grubun belgelenmiş tarihini bulamıyorsa, bu onların tarihsel failliklerinin olmadığı anlamına gelmez; aksine, o

alanın araştırılmayı bekleyen potansiyel failliklerle dolu olduğunu fark etmelidir. Bu nedenle yalnızca temsiliyet üzerine düşünmek yeterli değildir, buna paralel olarak yokluğun ne anlama geldiği üzerine de düşünmek gereklidir.

Bu örneklerin tümü, etik tarihçiliğin yalnızca kapsayıcılık hedefiyle sınırlı kalmaması; aynı zamanda temsiliyetin nasıl kurulduğu, hangi yöntemsel ve söylemsel tercihlerle yapıldığı ve tarihçinin bu süreçteki konumunun nasıl sorunsallaştırıldığı sorularına da yanıt araması gerektiğini göstermektedir. Faillik, yalnızca görünür kılınmakla değil; bu görünürlüğün nasıl üretildiği, hangi tarihsel, ideolojik ve epistemolojik koşullar altında mümkün kılındığı sorularıyla birlikte kavramsallaştırıldığında anlamlı hale gelir. Etik tarihçi, sadece görünmeyeni görünür kılmakla yetinmeyip, bu görünürlüğü mümkün kılan anlatı yapılarını, temsilin sınırlarını ve kendi yorumlayıcı konumunu da eleştirel bir farkındalıkla sorgulamakla yükümlüdür. Zira tarihsel sessizlikler yalnızca belgelerde değil, anlatının biçiminde, vurgularında ve tercih edilen perspektiflerde de yeniden üretilir; bu nedenle etik tarihçi, hangi boşlukların görmezden gelindiğini ve hangi yankıların bastırıldığını da dikkate almak zorundadır.

Bu bağlamda incelenen çalışmalar, etik tarihçiliği çoklu bir tarih anlayışına eklemleyerek, tekil ve baskın anlatı biçimlerinin ötesine geçen, çoğulcu ve eleştirel bir temsil pratiği önerir. Farklı toplumsal grupların deneyimlerini, farklı kaynak türleri ve anlatı stratejileri aracılığıyla dahil eden bu yaklaşım, tarih yazımını hem metodolojik hem de etik olarak dönüştürmeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Etik Tarihçiliğin Sınırları ve İmkânları

Etik tarihçiliğin yalnızca görünürlüğü artırmaya odaklanan bir içerik genişletme pratiği olmadığını; temsile aracılık eden tarihçinin dili, yöntemi ve anlatı yapısını da sorunsallaştırması gerektiğini gösteren örnekler giderek çoğalmaktadır. Türkiye’de Aleviler, Rumlar, Ermeniler ve Kürtler üzerine yapılan nitelikli tarihsel çalışmalar bu temsil alanını kuşkusuz genişletmiştir. Ancak bu anlatıların önemli bir kısmı, kullanılan yöntemlerin ve dilsel tercihlerinin etik-politik etkilerini sistematik biçimde sorgulamaktan uzak kalmaktadır. Oysa etik tarihçilik, yalnızca dışlanan grupların tarihsel anlatıya dâhil edilmesiyle sınırlı kalmaz; tarihçinin temsile nasıl aracılık ettiğini, bu aracılığın hangi anlatı yapılarına dayandığını ve görünürlük kadar temsilin biçimini de nasıl şekillendirdiğini eleştirel biçimde açığa çıkarmakla yükümlüdür. Temsilin yalnızca “kimin dahil edildiği” meselesiyle sınırlı kalmayıp, “bu dahil edilişin nasıl kurulduğu” sorusuyla birlikte ele alınması gerektiği, aşağıda tartışılan örneklerde daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

Tarih yazımındaki dışlayıcı pratikler yalnızca bilgi eksikliğiyle açıklanamaz; çoğu zaman mevcut kültürel mirasın ne şekilde temsil edildiğiyle doğrudan ilgilidir. Özellikle kültürel temellük, tarihçilerin başka kültürlere ait semboller, eserleri ya da pratikleri yeterince anlamadan ya da onlara gereken bağlamsal saygıyı göstermeden kendi anlatılarına dahil ettikleri durumlarda ortaya çıkar. Bu

tür temsiller, yalnızca yanlış anlatımlara değil, aynı zamanda kültürel öznelliğin bastırılmasına da yol açar. Örneğin Osmanlı'nın Balkanlardaki çok katmanlı mirası, Avrupa merkezli anlatılarda dışsal ve geçici bir unsur gibi gösterilerek marjinalleştirilir. Benzer şekilde, Bizans, Ermeni ve Rum kültürleri ya tümüyle dışlanır ya da Osmanlı kimliği içinde eritilerek üstü örtük bir temellük pratiğine dönüştürülür. Bu tür temsil biçimleri yalnızca geçmiş değil, bugünü de şekillendiren ideolojik örüntüler üretir; Batı/Doğu, Hristiyanlık/İslam gibi ikilikleri pekiştirir (Todorova, 1997; Philliou, 2011).

Tarihsel kaynaklarda ve tarih yazımında karşımıza çıkan problemlili anlatılar, çoğu zaman gücü ve iktidarı elinde tutan failleri görünmez kılmayan, tersine meşrulaştıran edilgen bir dil çatısı üzerinde kuruludur. Bu dilsel yapı, yalnızca dışlanan öznelerin değil, aynı zamanda fail konumundaki iktidar odaklarının da sorgulanmadan aktarılmasına neden olur. Zorlayıcı ya da ideolojik formasyonlarca şekillendirilmiş ve kendini tarafsızlık perdesi altında gizleyen bu anlatım biçimine karşı çıkmak, hem kaynaklarda hem de tarihsel anlatılarda faillik ilişkilerini yeniden açığa çıkarmanın ve sorgulamanın önkoşuludur.

Dolayısıyla, iyi bir tarihçilik yalnızca kapsayıcılığı değil, temsilin ideolojik katmanlarını, arşivsel sessizliklerin ve dilsel yapıların nasıl kurgulandığını da sorunsallaştırmak zorundadır. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, arşivlerde sessizleştirilmiş özneleri izleme çabası, tarihçiyi yalnızca anlatıcı değil; aynı zamanda temsiliyetin sınırlarını tanıyan, kuran ve bozan bir yorumlayıcı olarak konumlandırır. Bu bağlamda, aşağıda incelenen Ayhan Aktar ve Abdülhamit Kırmızı'nın müslüman olmayan ahaliyi konu alan çalışmaları, Oktay Özel'in mikro tarih yaklaşımı ve Boğaç Ergene'nin hukuki belgeler üzerinden faili yorumlama biçimi, etik tarihçiliğin yalnızca içerikle değil, temsilin dili ve yöntemiyle de nasıl ilişkilendiğini göstermesi bakımından önemli örnekler sunmaktadır. Bu yönelimin somut örneklerinden biri, Ayhan Aktar ve Abdülhamit Kırmızı'nın müslüman olmayan topluluklara dair arşiv malzemelerini yeniden yorumlayarak etik temsiliyet sorunlarını görünür kılma çabalarıdır.

Ulus-devlet inşa süreçleri, yalnızca idari ve siyasal kurumların değil, aynı zamanda tarihsel anlatıların da yeniden kurgulanmasını gerektirmiştir. Bu süreç, modern ulusların homojenleştirici ideolojik ihtiyaçlarına paralel olarak, çokkültürlü geçmişe sahip toplumsal yapıların parçalanmasına ve bu yapıyı oluşturan kimi grupların tarihsel temsil alanından dışlanmasına yol açmıştır. Aleviler, Rumlar, Ermeniler ve Kürtler gibi etno-dinsel topluluklar, bu dışlama stratejisinin en belirgin hedefleri arasında yer alır. Onların tarihsel faillikleri çoğu zaman ya göz ardı edilmiş ya da resmi anlatılarda ya "sorunlu" ya da "tali" aktörler olarak temsil edilmiştir.

Bu bağlamda, son yıllarda geliştirilen tarihsel ve kültürel çalışmalar, söz konusu grupların toplumsal hafızadaki yerlerini daha görünür kılmaya yönelik önemli katkılar sunmuştur. Bu çalışmaların ortak özelliği, tarih yazımının yalnızca arşivde yer alan belgelerle değil, aynı zamanda bu belgelerin sunduğu sessizlikler, çarpıtmalar ve dışlama pratikleri üzerinden de yürütülebileceğini ortaya koymalarıdır. Özellikle Ayhan Aktar'ın çalışmaları, gayrimüslim cemaatlerin

tarihsel varlığını yalnızca siyasi kriz anlarında değil, gündelik yaşamın iktisadi ve toplumsal dokusunda takip etmeye yöneliktir. Aktar, resmi tarih yazımının görmezden geldiği vergi politikaları, mülkiyet rejimleri ve zorunlu göç süreçleri gibi yapısal dönüşümler aracılığıyla, azınlıkların maruz kaldığı sistematik dışlanmayı belgelendirir. *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları* adlı eserinde, bu grupların yalnızca mağduriyet nesnesi olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal faillikleriyle nasıl hedef haline getirildiğini ayrıntılı bir şekilde analiz eder (Aktar, 2006: 23-25).

Türkiye’de etik tarihçilik doğrultusunda tarihsel faillikleri yeniden düşünmeye dönük önemli örneklerden biri, Abdülhamit Kırmızı’nın Osmanlı bürokrasisine dair yaptığı çalışmalarda görülür. Kırmızı, özellikle Tanzimat sonrası dönemde devletin merkez ve taşra kadrolarında görev yapan gayrimüslim, yerel ve ailevi bağlarla devlete entegre olmuş aktörleri merkeze alır. Bu aktörlerin devletin işleyişindeki rollerini görünür kılarken, tarihçinin yalnızca belgeye dayalı anlatı üretme görevini değil, o belgelerin nasıl üretildiğini ve kimleri temsil ettiğini de sorgulaması gerektiğini ortaya koyar.

Kırmızı’nın yaklaşımı, arşivleri tarafsız veri havuzları olarak görmek yerine, belirli bir iktidar ve temsil rejimi içinde şekillenmiş seçici hafıza mekanizmaları olarak okuma biçimini benimser. Bu çerçevede devletin gayrimüslim memurlara dair tuttuğu kayıtlar, yalnızca onların varlığını değil, aynı zamanda o varlığın nasıl sınırlandırıldığını, görünürlüğüne ne şekilde kontrol edildiğini de gösteren yapılar olarak ele alınır. Kırmızı’nın bu okuması, etik tarihçiliğin temel iddialarından biri olan “kaynak eleştirisini temsiliyet eleştirisine dönüştürme” çabasına somut bir katkı sunar.

Bu doğrultuda, onun tarihçilik pratiği yalnızca görmezden gelinen özneleri görünür kılmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda bu görünürlüğü nasıl üretildiğini, temsilin kim tarafından ve hangi söylemsel çerçeveye kurulduğunu da sorunsallaştırır. Kırmızı’nın özellikle Tanzimat bürokrasisi içindeki gayrimüslim memurlar üzerine çalışmaları, etik tarihçiliğin hem içerik hem de yöntem düzeyindeki duyarlılıklarını bir araya getiren örnekler arasında yer alır (Kırmızı 2002; 2003).

Benzer şekilde, mikro tarih yaklaşımını benimseyen Oktay Özel’in tarih yazımı yalnızca görünmez faillikleri açığa çıkarmakla kalmaz; aynı zamanda temsilin hangi yöntemsel tercihlerle ve anlatı yapılarıyla kurulduğunu da sorgular. Mikro tarih, yalnızca ölçeği küçültmek değil; aynı zamanda tarihsel özneyi merkeze alan, belgelerin sessizliklerini çözümlemeye yönelik sezgisel ve bağlamsal bir okuma yöntemini gerektirir. Bu yaklaşımda tarihçi, yalnızca mevcut belgelerle değil; metinlerarası ipuçları, bağlamsal yorumlar ve sözlü tarih verileriyle de çalışarak, arşivdeki boşluklara “konuşan” bir yazınsal strateji geliştirir.

Özel’in bu yöntemi benimsediği çalışmaları, etik tarihçiliğin yalnızca içerik üretmekle sınırlı kalamayacağını; aynı zamanda anlatının nasıl kurulduğuna dair sürekli bir farkındalık geliştirmesi gerektiğini gösterir. Belgelerin hem söylediklerine hem de sustuklarına kulak veren bu yaklaşım, temsilin dilsel ve

yapısal kurgusuna eleştirel bir mesafeyle yaklaşmayı zorunlu kılar. Özellikle *Kiske Kuşunun Peşinde: Katamizeler (1835–1981)* (Özel, 2024) ve *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri* (Özel, 2013) gibi eserlerinde, Osmanlı taşrasında yaşayan sıradan bireylerin gündelik yaşamlarını, ilişkilerini ve çatışmalarını merkeze alarak, resmi tarihin görmezden geldiği öznellikleri görünür kılar. Bu mikro tarihsel yaklaşım, etik tarihçiliğin yalnızca içeriği genişletmek değil; temsiliyetin sınırlarını metodolojik ve anlatısal düzeyde sorgulamak olduğunu somutlaştırır.

Özel'in tarihçiliği, yalnızca büyük anlatıların dışında kalan sesleri görünür kılmakla kalmaz; aynı zamanda "nasıl anlatılır?" sorusunu da merkeze alır. Onun metinleri, belgeyi yalnızca bir bilgi kaynağı değil, etik sorumluluk içeren bir temsil aracı olarak değerlendiren bir bilinçle yazılmıştır. Özellikle *Goşa'nın Gözleri* örneğinde olduğu gibi, arşivde yalnızca adı geçen bireylerin yaşamını yeniden kurma çabası, tarihçiyi yalnızca bir anlatıcı değil; temsilin sınırlarını fark eden ve o sınırları aşmaya çalışan bir özne olarak konumlandırır.

Bu yaklaşımla Özel, mikro tarihi yalnızca içerik daralması değil; etik tarihçiliğe yönelik biçimsel ve epistemik bir sorgulama zemini olarak işler. Anlatısında yalnızca görünürlüğü hedeflemez; bu görünürlüğün dilsel ve yapısal tercihlerle nasıl üretildiğini de tartışmaya açar. Arşivsel boşlukların, bürokratik belgelerin temsil sınırlarının ve sessizliklerin yapısını dikkate alarak geliştirdiği yazım dili, tarihçinin yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda etik konum alan bir özne olduğunu hatırlatır.

Tarihçinin anlatıdaki konumunu ve temsil sorumluluğunu merkezine alan bu yaklaşım, hukuki belgeler gibi normatif kaynakların dahi etik tarihçilik çerçevesinde nasıl yeniden yorumlanabileceğini düşündürür. Bu bağlamda, Boğaç Ergene'nin Osmanlı mahkemeleri üzerine yürüttüğü çalışmalar dikkat çekici bir örnek sunar. Boğaç Ergene'nin Osmanlı mahkeme kayıtları üzerine yaptığı çalışmalar, etik tarihçiliğin hukuki belgeler üzerinden nasıl geliştirilebileceğini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Ergene, şer'iyye sicillerini yalnızca hukuki bir sürecin belgesi olarak değil; aynı zamanda toplumsal aktörlerin iz bıraktığı, failliklerinin temsil edildiği ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretildiği söylemsel metinler olarak ele alır.

Özellikle *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire* adlı eserinde Ergene, Osmanlı taşrasındaki sıradan bireylerin mahkeme önündeki konumlarını analiz ederken, bu bireylerin taleplerini, sessizliklerini ve direniş biçimlerini metinsel izler üzerinden yeniden kurar. Bu çaba yalnızca bireyin tarih sahnesine çıkarılmasını değil; aynı zamanda hukuk belgelerinin yapısal çerçevelerine, temsil kapasitesine ve içerdiği arşivsel sessizliklere dair etik bir sorgulamayı da içerir. Ergene'nin özellikle vurguladığı bir diğer önemli nokta, farklı mahkemelerin işlevleri arasında hâlen yeterince tanınmamış ayrımların bulunduğu ve bu farklılıkların söz konusu mahkemelerin 'karakterleri'ni şekillendirdiğidir (Ergene, 2003, s. 32).

Bu yaklaşım, etik tarihçiliğin belgeyle kurduğu ilişkinin nötr olmadığını açık biçimde ortaya koyar. Tarihçinin seçtiği belge, onu yorumlama biçimi ve bu

yorumdan üretilen anlatı, etik ve politik sonuçlar doğurur. Belge, yalnızca veri sağlayan bir araç değil; tarihçinin failliğiyle şekillenen temsilî bir alandır. Ergene'nin çalışması ayrıca, tek odaklı ve merkezi tarih anlatılarının dışına çıkarak, yalnızca bireylerin değil; farklı toplumsal grupların ve dahi kurumların tarihsel deneyimlerini görünür kılmaya yönelir. Bu anlamda çoğulcu bir tarih anlayışına katkı sunar; tarih yazımında yalnızca egemen aktörlerin değil, marjinalleştirilmiş toplumsal ve kurumsal yapıların da fail olarak tanınmasına dair çalışmanın değerini vurgular. Dolayısıyla, temsilin sınırlarını tanıma ve belgeye yöneltilmiş metodolojik eleştiriyi derinleştirme bağlamında, hem etik hem de çoğulcu tarihçiliğe güçlü bir kuramsal zemin kazandırır. (Ergene, 2003: 58-61).

Sessizlerin Tarihini Yazmak: Jonathan King ve Alessandro Portelli

Önceki bölümlerde Türkiye bağlamında çeşitli grupların —Aleviler, Kürtler, kadınlar, çocuklar ve köylüler gibi— tarihsel failliklerinin nasıl bastırıldığını ve bu sessizliklerin etik tarih yazımı açısından ne tür sorumluluklar doğurduğunu tartıştık. Bu bölümde ise etik tarihçiliğe yönelik kuramsal tartışmayı daha da derinleştirmek amacıyla, Türkiye dışındaki bazı tarihçiler tarafından geliştirilen yöntemsel yaklaşımlara odaklanıyoruz. Jonathan King'in müzebilim çalışmaları, Alessandro Portelli'nin sözlü tarih analizleri ve Joan Scott'un temsilin dilsel sınırlarına dair eleştirileri, sadece bastırılmış tarihsel özneleri görünür kılmaya değil; aynı zamanda bu görünürlüğü hangi anlatı yapıları, dilsel tercihler ve epistemolojik öncüller aracılığıyla kurulduğunu sorgulamaya yönelik güçlü araçlar sunar. Bu çerçevede, etik tarihçiliğin yalnızca içerik genişletmeye değil; temsilin kendisini kuramsal düzeyde problemleştirmeye yönelik bir alan olduğu vurgulanmaktadır.

Uluslararası düzeyde yürütülen bazı çalışmalar, dışlanan faillikleri tarihsel anlatının merkezine taşımakla kalmayıp, tarihçinin temsile nasıl aracılık ettiğini ve sessizliklerin nasıl inşa edildiğini sorgulayan farklı yöntemsel yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu yaklaşımlar, etik tarihçiliğin yalnızca dışlanan grupları tarihe dahil etme çabası olmadığını; aynı zamanda anlatının dilsel, söylemsel ve yapısal boyutlarını da problemleştiren çok katmanlı bir sorumluluk alanı olduğunu gösterir.

Jonathan King'in Amerikan yerlileri üzerine gerçekleştirdiği sözlü tarih çalışmaları, uzun süre resmi tarihyazımı dışında bırakılmış aktörlerin anlatılar aracılığıyla tarihsel sahneye yeniden dâhil edilebileceğini ortaya koyar. King'e göre sözlü tarih yalnızca bireysel hafızaların bir kaydı değil, aynı zamanda toplumsal sessizliklerin çözümlenmesine ve eksik bırakılmış kolektif hafızanın yeniden inşasına imkân tanıyan güçlü bir araçtır. Onun çalışmaları, yerli halkların yalnızca kolonyal tahakkümün pasif nesneleri olmadığını; aynı zamanda Amerika kıtasının tarihsel, toplumsal ve kültürel yeniden inşasında etkin faillikler geliştirmiş özne aktörler olduğunu gözler önüne serer (King, 2004: 112-134).

Bu yaklaşımı derinleştiren Alessandro Portelli, sözlü tarih metodolojisine farklı bir kuramsal yön kazandırarak hatırlamanın doğrulukla değil, *anlam*

yaratımıyla ilişkili olduğunu savunur. Portelli’ye göre tanıklıklar tarihî gerçekliğin birebir aynası olmak zorunda değildir; aksine, bireylerin geçmişi nasıl yapılandırdıklarını, travmaları nasıl dile getirdiklerini ve sessizliklerin hangi duygusal, toplumsal ya da ideolojik nedenlerle ortaya çıktığını anlamak için kritik ipuçları barındırır. Sessizlikler, yalnızca unutmamanın değil; aynı zamanda travmanın, direnişin ya da bastırmanın da dili olabilir. Bu nedenle Portelli’nin yaklaşımı, sözlü tarihi yalnızca veri toplama yöntemi değil, aynı zamanda tarihsel anlamın üretildiği yaratıcı ve çoğulcu bir alan olarak değerlendirir (Portelli, 1991: 1-3).

Yorumun Etik Sorumluluğu: Hermenötik Düşünce Çerçevesinde Etik Tarihçilik

Tarihçilikte etik sorumluluk, yalnızca içerik üretimi ya da temsil edilen öznelerin kimler olduğu üzerinden değil; bu öznelerin nasıl temsil edildiği, ne tür yorum pratikleriyle tarihyazımına dâhil edildikleri üzerinden de değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, tarih yazımını sabit ve nesnel bir bilgi aktarımı değil, anlamın üretildiği bir yorum pratiği olarak gören hermenötik düşünce geleneğiyle doğrudan ilişkilidir. Hermenötik, tarihçinin metinle kurduğu ilişkiyi yalnızca bilgiyi açığa çıkarmaya değil; bu bilginin tarihsel bağlamını anlamlandırmaya, yorumcunun kendi konumunu fark etmeye ve tüm bu sürecin etik boyutlarını üstlenmeye çağırır.

Bu çerçevede Paul Ricoeur’ün “hermenötik yay” (*hermeneutic arc*) modeli, tarihçiliğin etik bir yorumlama pratiği olarak anlaşılmasına önemli katkı sunar. Ricoeur’e göre anlam inşası üç temel aşamadan oluşur: ön-anlama (*pre-understanding*), açıklama (*explanation*) ve temellük (*appropriation*). Bu aşamalar, yalnızca metnin içeriğini açığa çıkarmakla kalmaz; tarihçinin o metne hangi sorularla yaklaştığını, hangi önyargılarla konumlandığını ve ortaya çıkan anlamı nasıl içselleştirdiğini de görünür kılar. Böylece yorum, yalnızca geçmişe ait bir anlamı açığa çıkarmak değil; tarihçinin bugünkü epistemolojik ufkunu da yeniden kurmak anlamına gelir. Selami Varlık, bu modeli etik tarihçilik açısından ele alırken, tarihçinin metinle kurduğu ilişkinin özünde etik bir sorumluluk taşıdığını vurgular: Tarihçinin görevi yalnızca anlam üretmek değil; bu anlamın hangi söylemsel, tarihsel ve ideolojik çerçevede kurulduğunu fark etmek ve bunu şeffaf biçimde ortaya koymaktır (Varlık, 2021: 17, 352).

Bu yaklaşım, Hans-Georg Gadamer’in “ufukların birleşmesi” (*Horizontverschmelzung*) kavramı ile derinleşir. Gadamer’e göre yorum süreci, metnin tarihsel ufku ile yorumcunun ufku arasında kurulan bir diyalog alanıdır. Anlam bu etkileşimde oluşur; sabit ve nesnel bir veri olmaktan çıkar, tarihsel olarak koşullanmış, kültürel olarak biçimlenmiş ve etik olarak sorumluluk içeren bir üretime dönüşür (Gadamer, 2019: 29-45). Etik tarihçi, yalnızca geçmişin anlamına yönelmekle kalmaz; kendi tarihsel konumunu, yorumunun sınırlarını ve taşıdığı önyargıları da hesaba katmak zorundadır.

Bu bağlamda hermenötik düşünce, etik tarihçiliğin yalnızca metodolojik değil, aynı zamanda öznel ve etik boyutunu da kurar. Yorum, metni çözümleme eyleminden öte; tarihçinin ötekiyle kurduğu ilişkinin, sessizliklere verdiği cevabın ve temsile dair aldığı pozisyonun ifadesine dönüşür. Sorumlu tarihçilik, bu nedenle yalnızca içerik seçimiyle değil, yorum sürecinin kendisiyle de hesaplaşan bir düşünüm (*refleksiyon*) pratiği olarak kavranmalıdır.

Sonuç Yerine: Etik Tarihçiliğin Sınırları ve İmkânları

Bu makale, tarih yazımında “ötekilik” kavramının toplumsal kimliğin inşasında kurucu bir işleve sahip olduğunu; buna karşılık “ötekileştirme”nin söylemsel ve yapısal biçimlerde işleyen dışlayıcı bir sürece işaret ettiğini ileri sürdü. Bu iki kavram arasındaki fark, yalnızca kuramsal değil, aynı zamanda sorumlu tarihçilik açısından belirleyici bir eşiktir. Etik tarihçilik, bu eşiği tanımlamakla kalmaz; temsilde adaleti gözeterek faillikleri yeniden düşünmek ve tarihsel sessizlikleri görünür kılmakla da yükümlüdür.

Makale boyunca, dışlanan grupların tarihsel anlatıya dâhil edilmesinin tek başına yeterli olmadığı; bu görünürlüğü hangi anlatı yapılarına, epistemolojik tercihlere ve söylemsel çerçevelere dayanarak kurulduğunun sorgulanması gerektiği vurgulandı. Görünürlük, çoğu zaman temsiliyetin sınırlarını gizleyen bir yüzeye dönüşebilir. Bu nedenle etik tarihçilik, temsili yalnızca içerikle değil; anlatının dili, yöntemi ve kurgusu üzerinden de yeniden yapılandırılmalıdır.

Tarih yazımı, teknik bir uğraş olmanın ötesinde, yorumlayan, seçen ve yapılandıran bir faaliyettir. Tarihçi, yalnızca bilgi aktaran bir figür değil; dil, anlatı ve temsil aracılığıyla özneyi kuran –ve kimi zaman yeniden bastıran– bir faildir. Bu nedenle, etik sorumluluk, yalnızca “ne anlatıldığına” değil, “nasıl anlatıldığına” ve “kimin adına susulduğuna” da yönelmelidir.

Türkiye bağlamında Aleviler, Rumlar, Ermeniler, Kürtler, kadınlar ve çocuklar gibi grupların tarihsel failliklerine odaklanan örnekler üzerinden, temsilin yalnızca kapsayıcı bir içerik genişlemesi değil; yapısal bir eleştiri alanı olduğu gösterildi. Sorumlu tarihçilik, temsiliyetin imkânlarını olduğu kadar sınırlarını da açığa çıkarmayı hedefleyen bir düşünsel faaliyet olmalıdır. Feminist kuram, postkolonyal düşünce, mikro tarihçilik ve hermenötik yorum gibi farklı yaklaşımlar, etik tarihçiliğe yalnızca dışlananları görünür kılmak için değil; tarihçinin kendi anlatı stratejilerini, konumunu ve yöntemini sorgulaması için de bir imkân alanı sunar.

Tarih yazımı, yalnızca geçmişin anlatımı değil; geleceğin tahayyülüyle ilgilidir. Hangi geçmişin nasıl anlatıldığı, nasıl bir toplumsal tahayyüle yön verdiğimizi de belirler. Etik tarihçilik, tarihçiyi yalnızca temsile aracılık eden değil, temsili kuran, sınırlarını tanıyan ve bu sınırlarla yüzleşen bir özne olarak konumlandırır. Bu bağlamda etik sorumluluk, yalnızca dışlananlara ses vermek

değil; bu sesi hangi yöntemlerle, hangi söylemsel yapı içinde ve hangi tarihsel önyargılarla kurduğunu sorgulamakla ilgilidir.

Tarihçinin konumu, yalnızca anlatıya dışsal bir gözlemci ya da yorumlayıcı olarak değil; temsilin dili, yöntemi ve sınırları üzerinde etkili bir özne olarak düşünülmelidir. Etik tarihçilik, tarihçinin epistemolojik önyargılarını, yöntemsel tercihlerini ve temsil pratiklerini başkalarının deneyimleri kadar kendi konumuna dair farkındalıkla da sorgulamasını gerektirir. Bu nedenle “tarihçi kimdir ve ne işe yarar?” sorusu, yalnızca akademik bir meslek tanımı değil; tarihsel sessizliklerle yüzleşen, kendi anlatısal pozisyonunu tanıyan ve bu pozisyonun içerdiği imkânlar kadar sınırları da açığa çıkaran etik bir düşünüm alanıdır. Temsile aracılık eden tarihçi, aynı zamanda temsilin temsiline etik kırılmalarını taşıyan; bazen susturan, bazen çarpıtan, bazen yeniden anlamlandıran bir faildir.

Elbette bu tür bir öz-farkındalık kolaylıkla elde edilebilecek bir konum değildir. Tarihçinin kendi toplumsal konumunu, siyasal eğilimlerini, akademik çevrelerin ve kamusal beklentilerin etkilerini tanıması; bu çok katmanlı etkiler karşısında nerede durduğunu sorgulaması gerekir. Yorumlayan özne olarak tarihçi, yalnızca başkaları hakkında değil, kendi söylemi ve tercihleri hakkında da eleştirel bir bilinç geliştirmekle yükümlüdür.

Bu nedenle “kimin adına konuşuyorum?” kadar, “kimin adına susuyorum?” sorusu da tarihçinin sorumluluğuna dâhildir. Temsilin çerçevesini çizen her anlatı, aynı zamanda görünmeyeni nasıl görünür kıldığımız ve neyin dışarıda bırakıldığını fark edip edemediğimiz sorularıyla birlikte düşünülmelidir. Bu tür bir farkındalık, etik tarihçiliği sadece görünürlükle değil; anlatının sınırları, sessizlikleri ve temsil riskleriyle yüzleşen bir sorumluluk alanı olarak yeniden tanımlar.

Etik Beyanı: Bu makalenin tüm etik ve telif kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Dergiye gönderdiğim yazı için herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. "Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan eder."

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. Katılımcı meslektaşlarımin, hakemler ve Veysi T. Kondu'nun yorum ve katkılarına teşekkür ederim.

Kaynakça

- Aktar, A. (2006). *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*. İstanbul: İletişim.
- Alcoff, L. (1991). The problem of speaking for others. *Cultural Critique*, (20), 5–32.
- Appleby, J., Hunt, L., & Jacob, M. (1994). *Telling the truth about history*. W. W. Norton & Company.

- Aykut, E. (2011). *Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire*. PhD diss., Boğaziçi University.
- Balsoy, G. (2015). 'Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları', *Toplum ve Bilim*, 132: 9-33.
- Berktaş, F. *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis, 2003.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Bozarslan, H. (2005). Türkiye'de (1919-1980) yazılı Kürt tarih söylemi üzerine bazı hususlar. A. Vali (Ed.), *Kürt milliyetçiliğinin kökenleri* (87-112). İstanbul: Avesta.
- Bozarslan, H. (2022). Kürd milliyetçiliği ve Kürd hareketi (1898-2000). T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (Cilt 4, 841-869). İstanbul: İletişim.
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*. Princeton University.
- Copeaux, E. (1998). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis.
- Direk, Z. (2007). "Toplumsal Cinsiyet, Deneyim ve Tarihyazımı." *Kültür ve Toplum*, 15(2), 43-60.
- Ergene, B. A. 2003. *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*. Leiden: Brill.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.). Continuum. (Original 1960)
- Gadamer, H. G. (2019). *Hermeneutics Between History and Philosophy: The Selected Writings of Hans-Georg Gadamer, Volume I*. Ed. Pol Vandeveld ve Arun Iyer. London: Bloomsbury Academic.
- Hall S. (1997). The spectacle of the 'Other'. In S. Hall (Ed.), *Representation: Cultural representations and signifying practices* (223-290). Sage.
- Hartman, S. (2008). Venus in two acts. *Small Axe*, 12(2), 1-14.
- Hegel, G. W. F. (1894). *Lectures on the Philosophy of History*. (J. Sibree, Trans.). London: George Bell & Sons.
- Karakaya-Stump, A. (2019). *The Kizilbash-Alevis in Ottoman Anatolia: Sufism, Politics and Community*. Edinburgh University.
- Kırmızı, A. (2002). Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 13, 295-310.
- Kırmızı, A. (2003). Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 6, 137-152.

- King, J. (2004). Oral history and the representation of Indigenous voices. *Journal of American Indian History*, 23(2), 112–134.
- Lemisch, J. (1968). Jack Tar vs. John Bull: The role of New York's seamen in precipitating the Revolution. *William and Mary Quarterly*, 25(3), 371–407.
- Maksudyan, N. (2014). *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*. Syracuse University.
- Neyzi, L. (2004). *Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim.
- Özel, O. (2013). *Türkiye 1643: Goşa'nın gözleri*. İletişim.
- Özel, O. (2024). *Kiske kuşunun peşinde: Katamizeler (1835–1981)*. İletişim.
- Philliou, C. M. (2011). *Biography of an empire: Governing Ottomans in an age of revolution*. Berkeley: University of California.
- Portelli, A. (1991). *The death of Luigi Trastulli and other stories: Form and meaning in oral history*. State University of New York.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, history, forgetting* (K. Blamey & D. Pellauer, Trans.). University of Chicago.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon.
- Scott, J. W. (1991). The evidence of experience. *Critical Inquiry*, 17(4), 773–797.
- Sirman, N. (2002). “Kadınları Anlatmak: Feminizm, Antropoloji ve Tarih.” *Toplum ve Bilim*, 92, 91–105.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture*. University of Illinois.
- Thompson, E. P. (1963). *The making of the English working class*. Victor Gollancz.
- Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University.
- Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the past: Power and the production of history*. Beacon.
- Tuğ, B. (2017). *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence, Patriarchy and the Law*. Leiden: Brill.
- Varlık, S. (2021). *Paul Ricoeur'de temellük ve tahayyül*. İstanbul: Alfa.
- White, H. (1973). *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Johns Hopkins University.